

Levayih-i Hayat'tan Enîn'e:

Devamlılıklar Farklılıklar Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma¹

Aleyna DOĞAN²

Öz. Fatma Aliye Hanım, Tanzimat sonrası edebiyat ve düşünce dünyasının önde gelen isimlerinden birisidir. 1862 – 1936 yılları arasında yaşayan yazar Türk edebiyatının ilk kadın romancısı olarak anılmaktadır. Edebiyat dünyasına 'Bir Kadın' imzasıyla yayımladığı, George Ohnet'nin *Volonté* romanını *Meram* (1889-1890) adıyla tercüme ederek girmiştir. Fatma Aliye Hanım'ın ilk telif eseri *Hayal ve Hakikat* (1891-1892) adlı romanın "Hayal / Vedat" bölümüdür. *Muhadarat* (1892) yazarın kendi imzasıyla yayımladığı ilk eserdir. Aynı yıl içinde yazarın *Nisvan-ı İslam* risalesi de yayımlanır. Fatma Aliye Hanım'ın bundan sonra yayımlanan romanları *Refet* (1896-97), *Udi* (1898), *Levayih-i Hayat* (1898) ve *Enîn* (1910)'dir.

Enîn, yazarın son romanıdır ve tamamlanamamıştır. Fakat *Enîn* Fatma Aliye Hanım'ın daha önce yazdığı *Levayih-i Hayat* (1898) adlı romanıyla benzerlikler taşımaktadır. Yazar *Levayih-i Hayat*'ı yazdıktan sonra eserde bir şeyleri tamamlayamadığını düşünmüş ya da *Levayih-i Hayat*'ı büyük bir roman olarak yeniden yazmayı istemiş olmalıdır. Söz konusu iki eserde konunun ve kahramanların benzerliği ile olayların birbirini tamamlaması dikkat çekicidir. Bu sebeple *Levayih-i Hayat* ve *Enîn* birlikte okunabilir görünmektedirler.

Bu bildiride Fatma Aliye Hanım'ın romanlarından *Levayih-i Hayat* ve *Enîn* üzerinde durulacaktır. Bu iki roman arasındaki benzerlikler ve ayrılıkları ortaya koymak üzere karşılaştırmalı bir okuma denemesi yapılacaktır. *Levayih-i Hayat*'in *Enîn*'i hazırlayan bir deneme olabileceği ve yazarın kafasında bitiremediği *Levayih-i Hayat*'a ait hikâyenin *Enîn*'de de tamamlanamayışı konusunda yorum yapılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kadın Yazarlar, Roman, Fatma Aliye Hanım, *Levayih-i Hayat*, *Enîn*.

Abstract: Fatma Aliye Hanım is one of the prominent figures of the literature world in the post-Tanzimat period. Having lived between 1862 and 1936, she is known as the first female novelist of Turkish literature. She entered the world of literature by translating George Ohnet's novel *Volonté* under the title *Meram* (1889-1890), which she published under the signature 'Bir Kadın'. Fatma Aliye Hanım's first copyrighted work was the "Hayal / Vedat" section of the novel *Hayal ve Hakikat* (1891-1892). *Muhadarat* (1892) was the first work published under her own signature. The same year, the author's treatise *Nisvan-ı İslam* was also published. Fatma Aliye Hanım's subsequent novels are *Refet* (1896-97), *Udi* (1898), *Levayih-i Hayat* (1898) and *Enîn* (1910).

Enîn was the author's last novel and could not be completed. However, *Enîn* bears similarities with Fatma Aliye Hanım's previous novel *Levayih-i Hayat* (1898). After writing *Levayih-i Hayat*, the author must have thought that she could not complete something in the work or she must have wanted to rewrite *Levayih-i Hayat* as a great novel. It is noteworthy that the similarity of the subject matter in the two works in question, the similarity of the protagonists events complement each other. For this reason, *Levayih-i Hayat* and *Enîn* can be read together.

This paper will focus on Fatma Aliye Hanım's novels *Levayih-i Hayat* and *Enîn*. A comparative reading attempt will be made to reveal the similarities and differences between these two novels. It will be attempted to comment

¹ Bu çalışma 2-3 Mayıs 2024 tarihlerinde Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi III. Dil, Kültür ve Edebiyat Öğrenci Sempozyumu'nda bildiri olarak sunulmuştur.

² ERÜ. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 3. Sınıf Öğrencisi. dgnaeyna244@gmail.com

on the fact that *Levayih-i Hayat* may be an essay that prepares *Enîn* and that the story of *Levayih-i Hayat*, which the author could not finish in her mind, could not be completed in *Enîn*.

Keywords: *Women Writers, novel, Fatma Aliye Hanım, Levayih-i Hayat, Enîn.*

Giriş

Türk Edebiyatı'nda imzasını kullanarak roman yazan ilk kadın yazar olarak tanınan Fatma Aliye Hanım, Tanzimat sonrası edebiyat ve düşünce dünyasının önde gelen isimlerinden birisidir.³ 1862 – 1936 yılları arasında yaşamıştır. Edebiyat dünyasına 'Bir Kadın' imzasıyla yayımladığı, George Ohnet'nin *Volonté* romanını *Meram* (1889-1890) adıyla tercüme ederek girmiştir. Yazarın 'Bir Kadın' imzasını kullandığı bu ilk eser, dönem içerisinde yayımlanmaya başladığı andan itibaren kadınların yazar/çevirmen kimliğine yönelik bir tartışmaya yol açmıştır. Bir Osmanlı kadınının başka bir dilden tercüme yapmasının imkânsızlığının konuşulduğu bu tartışmada erkeklerin kendilerine ait gördükleri matbuat dünyasını kadınlarla paylaşmak istemedikleri sezilmektedir (Argunşah 2012: 11).

Fatma Aliye Hanım, *Tercüman-ı Hakikat*'te 'Mütercime-i Meram' imzasıyla bir süre daha yazılarını yayımlamaya devam etmiştir. Fatma Aliye Hanım'ın ilk telif eseri Ahmet Mithat Efendi ile yazdıkları *Hayal ve Hakikat* (1892) adlı romanın "Hayal / Vedat" bölümüdür. *Muhadarat* (1892) ise yazarın kendi imzasıyla yayımladığı ilk eserdir. Aynı yıl içinde yazarın *Nisvan-ı İslam* risalesi de yayımlanır. Fatma Aliye Hanım'ın bundan sonra yayımlanan romanları *Refet* (1897), *Udi* (1898), *Levayih-i Hayat* (1898) ve *Enîn* (1910)'dir. Yazar bu romanlarında yarattığı güçlü kadın karakterleri aracılığıyla dönemin kadınlıkla ilgili sorunlarına değinmiş ve kendisinin bu konudaki görüşlerini açıklama fırsatı bulmuştur (Karaca 2011: 94).

Fatma Aliye Hanım, Osmanlı modernleşmesinin devam ettiği Tanzimat'ı izleyen yıllarda 'kadın' konusuna geniş yer veren isimlerdendir. Eğitim, toplumsal ve ekonomik hayat, çok eşle evlilik, boşanma gibi kadını ilgilendiren konuları yakından takip etmiş, gazete yazıları gibi edebî eserlerinde de görüşlerini açıklamıştır. "Kadın sorunlarının çözümünde geleneklerin ve İslami pencerenin dışına çıkamamıştır." (Karaca 2011: 99). Yazar bütün yazı faaliyetinde toplumun modernleşmesi için kadının ihmal edilmemesi gerektiğini, çocukların yetişmesi için öncelikle kadın eğitiminin gerekliliğini savunmuştur (Karaca 2011: 97). Birbiri ardına yazdığı romanlarında güçlü kadın karakterleri ön plana çıkarmıştır (Gezer Baylı 2018: 597). Eğitimli kadının toplumsal ve ekonomik kalkınmadaki yeri gibi bunun kadın dünyasındaki anlamı ve değeri üzerinde de durmuştur. Yaşadığı dönemde düşünce ve faaliyetleri ile toplumun önde

³ Argunşah "Kadınların Sanatçı Olarak Edebiyat Tarihindeki Yersizliklerine Zafer Hanım ve Aşk-ı Vatan Üzerinden Bakmak" başlıklı makalesinde Türk edebiyatında kendi imzasıyla roman yayımlayan ilk kadın yazarın *Aşk-ı Vatan* (1877) adlı romanıyla Zafer Hanım olduğuna dikkat çeker (Argunşah 2020: 451-472).

gelen aydın kadınlarının öncüsü olmuştur. Aldığı eğitim ile modern bir dünya görüşü benimsemekle birlikte, içinden çıktığı toplumun geleneksel değerlerine de sahip çıkmıştır (Gezer Baylı 2018: 609).

19. yüzyılın aydın kadınlarının öncüsü olan Fatma Aliye Hanım'ın romanlarındaki en önemli konu kadınların sosyal hayat içerisindeki varlığı ve konumudur. Bununla birlikte Fatma Aliye ve arkasından gelen kadın yazarlarla, erkek yazarların yazarak telkin ettikleri kadın karakterlerden, kadın yazarların bizzat kendi gözlem ve tecrübelerini ekleyerek yarattıkları kadın karakterlere doğru bir geçiş söz konusu olur (Argunşah 2016: 74). Böylece kadın modernleşmesi sadece erkeklerin biçimlendirdiği bir süreçken Fatma Aliye Hanım ile birlikte kadınların söz sahibi olmaya başladıkları görülür.

Kadınların yazma sürecinde erkeklerin de farkındalık oluşturması gerekmektedir. Çünkü kadın yazarların fark edilmesi ve edebiyat hayatına adım atabilmesi için kendi çabalarının yanında erkekler tarafından da desteklenmesi gerekir. Fatma Aliye Hanım için bu desteği gösteren ve hayatında önemli rol oynayan iki adam, babası Cevdet Paşa ve Ahmet Mithat Efendi'dir. Ahmet Mithat Efendi, Fatma Aliye Hanım'ın düşünce dünyasını önemli ölçüde etkilemiş ve ona yazı hayatında yol gösterici olmuştur. Ahmet Mithat Efendi yalnızca Fatma Aliye Hanım'a değil dönemin kadınına ve kadın yazarlarına bir 'hâce-i evvel' olarak hocalık yapmıştır. Gerek roman ve hikâyeleri gerekse makaleleriyle kadınların dış dünyada da olması gerektiğini düşünerek kadınların sosyal hayata çıkışı sürecinde en büyük destekçisi olmuştur.

Fatma Aliye Hanım'ın romanlarındaki bir diğer önemli konu, evlilik ve kadının evlilik içerisindeki konumudur. Buna bağlı olarak öncelikle iyi bir eş ve iyi bir anne olmaları ve evlilik içerisindeki konumlarının belirlenmesi için kadınların eğitimi meselesi ele alınır. Fatma Aliye Hanım, kadınların eğitiminde erkeklerin de sorumluluğunun olduğunu düşünür. Kadınların öncelikle fikrî anlamda gelişim göstermesi gerektiğini söyler. Bu anlamda gelenekçi bir yaklaşım içindedir ve modernleşmenin kökenlerle birlikte düşünülmesini ister.

Fatma Aliye, romanlarında eğitilmiş genç kızlara yer verir. *Refet* ve *Udi*'de öğretmen kadın kahramanlar varken *Muhadarat*'ta ve *Enin*'de ise cariyeye ama iyi derecede Fransızca bilen kadın kahramanlar yaratır.

Fatma Aliye Hanım'ın eserlerindeki bir diğer önemli mesele, kadınların evlilik içerisindeki konumunun güçlenmesi amacıyla ekonomik bağımsızlığın kazanılmasıdır. Yazara göre kadınların kendi hayatlarını sürdürebilecek gelirlerinin olmaması, önemli kadın meselelerinden birisidir. Dönem yazarlarından Ahmet Mithat Efendi de en büyük kadın sorunu olarak

kadınların yalnız kaldıklarında hayatlarını sürdürecektir bir kabiliyete sahip olamamalarını görür. Ona göre bu durum doğrudan kadınların eğitimsizliklerinden kaynaklanmaktadır (Argunşah 2016: 74). “Romantik ve ahlakçı bir yazar olan Fatma Aliye Hanım’ın dönem kadınının bu sorununa çözüm önerisi, kadınların çalışması ve geçimlerini kendi başlarına temin etmeleri fikridir. Ona göre kadınlar kendi başlarına kaldıklarında hayatlarını sürdürebilme kabiliyetinde olmalıdırlar. Ayrıca kadınların çalışma hayatına girmeleri onları evlilik ve onun içindeki muhtemel sorunlar karşısında daha bağımsız bir duruş içinde olmalarına imkân sağlayacak ve sosyalleşmelerini, ister istemez hayatın bir parçası olmalarını da getirecektir” (Argunşah 2016: 243).

Fatma Aliye Hanım'ın romanlarında evlilik, kadının evlilik içerisindeki yeri önemli ve daimî bir konudur. Kocasından aldatılan kadınlar, kendi ayaklarının üzerinde durarak kendini gerçekleştiren ve kendi geçimini temin eden kadınlar romanların ana meselesini oluşturan ve birbirleriyle benzerlikleri bulunan kadın kahramanlardır. Fatma Aliye Hanım'ın *Levayih-i Hayat* ve *Enîn* romanlarında kadın kahramanların isimlerinin aynılığı yanında hayat hikâyelerinin ve yaşadıkları olayların devamlılığının olduğu tespit edilir. Aynı şekilde *Nisvan-ı İslam* risalesinin ve *Meram*, *Hayal ve Hakikat*, *Muhadarat* gibi romanlarının da bu çerçevede hâlinde yazıldığı, aldatılan, öğretmen olup kendini gerçekleştiren, babaları tarafından eğitimlerine önem verilen kadın kahramanların bulunduğu ve romanların bu konular etrafında dönem kadınına bilinçlendirmek için anlatıldığı fark edilir. Bu bağlamda Fatma Aliye Hanım'ın romanlarındaki kadınlarla dönem kadınına bir rol model sunmak isteğiyle romanlarını kurguladığını ifade edebiliriz.

Fatma Aliye Hanım'ın *Meram* çevirisinde de eserin ana kahramanı Eleni'nin aldatılmış ama duygularına teslim olmayan bir kadın olduğu görülür. "Eser Eleni'nin duygularına teslim olmayışı ve iffetli bir kadın olarak yaşamayı seçmesi üzerine kurulmuştur. Fatma Aliye Hanım'ın yapmak istediği çevirinin ön sözünde belirttiğine göre "...bu vadide hemrah olan hanımlara cesaret vermek ve önyak olarak bir çığır açmaktır."⁴

Fatma Aliye Hanım'ın kadın ve evlilik meselesinin ele alındığı *Hayal ve Hakikat* adlı romanında diğer romanlarından farklı olarak iki yazarlı roman olması sebebiyle evliliğe bakış açısının kadın ve erkek tarafından algılanışı görülür. Ayrıca *Hayal ve Hakikat*'te kadın kahraman Vedat ile varlığını sürdürebilmek ve hayatını devam ettirebilmek için bir erkeğin himayesine zorunlu

⁴ ARGUNŞAH, HÜLYA. "MERAM (FATMA ALİYE HANIM)". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/meram-fatma-aliye-hanim-tees-1444> [Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2024].

olduğunu düşünen dönem kadınına bir eleştiri yönlendirilir. Bu eleştiri *Levayih-i Hayat* ve *Enîn*'deki Fehame ile de gelir. "Vedat bu haliyle kendine ait bir serveti olmasına rağmen hayatını baba ya da koca rolündeki bir erkeğe dayanmadan sürdüremeyen devir kadınının eksik duruşunu temsil eder."⁵ Fehame de Vedat gibi hayatını devam ettirebilmek için bir erkeğe bağımlı olduğunu düşünür.

Kadının eğitimi ve sosyal hayatta var olmasının önemine değinen Fatma Aliye Hanım'ın *Refet* adlı romanında kadın kahraman Refet, öğretmen olarak eğitimiyle iş hayatında var olan bir kadındır. Fatma Aliye Hanım bu romanında öğretmenlik mesleğinin kadın için uygun bir meslek olabileceğini düşünür ve Refet ile birlikte dönem kadınlarına diplomalı çalışanlar olarak hayatlarını sürdürmeleri gerektiği mesajını verir: "Böylece ilk romanı *Muhadarat*'tan itibaren bu konudaki ısrarını ve arayışlarını sürdüren ve evliliğin kadınlar için hayatta kalma yolu olarak görülmesi anlayışını kırmaya çalışan yazar, kadınları evin dışındaki bir çalışma hayatına davet eder ve Refet'le kadınlar için diplomalı çalışan olma yolunu açar. Bu açıdan Refet, yazarın devrin kadınlarına sunduğu 'yeni kadın' örneğidir."⁶ Sonuç olarak Fatma Aliye Hanım'ın kadın dayanışmasının olduğu bu romanında, diğer romanlarında olduğu gibi şahıs kadrosu kadınlardan oluşur. Ana kahraman Refet, romanın sonunda kendi ayaklarının üzerinde duran ve kendi geçimini kendisi tayin eden bir öğretmen olarak kurgulanır. Yazar, romanda eğitilmiş ve eğitimiyle sosyal hayatta olan Refet ile dönem kadınına diplomalı birer çalışan olmaları gerektiğini vurgulayarak rol model sunar.

Udi romanında ise Bedia, babası tarafından yetiştirilen ve eğitimine önem verilen bir kadın kahramandır. Bedia, yeteneğini keşfeder ve müzik öğretmeni olarak geçimini temin eder. Helvila ise *Enîn*'de Sabahat'e tezdadı olarak yaratılan Nebahat gibi Bedia'nın zıttı olacak şekilde kurgulanmıştır. Helvila ve Nebahat, evli erkeklerle birlikte olan kadınlardır. Aynı zamanda Helvila, bedeni üzerinden para kazanması dolayısıyla, yazarın dönem kadınlarını uzak tutmaya çalıştığı bir konumdadır. "Ancak eser, ahlakçı bir yazarın anlayışına uygun biçimde sonlanır. Helvila evlenerek namuslu bir kadın olarak yaşamaya geçerken, Bedia bütün kadınlara örnek olmak üzere yetenekleri üzerinden para kazanma yolunu açar."⁷ Böylece Fatma Aliye Hanım,

⁵ ARGUNŞAH, HÜLYA. "HAYAL VE HAKİKAT (BİR KADIN/FATMA ALİYE HANIM – AHMET MİTHAT EFENDİ)". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/hayal-ve-hakikat-bir-kadin-fatma-aliye-hanim-ahmet-mithat-efendi>. [Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2024].

⁶ ARGUNŞAH, HÜLYA. "REFET (FATMA ALİYE)". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/refet-fatma-aliye-tees-1267>. [Erişim Tarihi: 16 Mayıs 2024].

⁷ ARGUNŞAH, HÜLYA. "ÜDÎ (FATMA ALİYE)". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/udi-fatma-aliye-tees-1697> [Erişim Tarihi: 19 Mayıs 2024].

diğer romanlarında olduğu gibi bu romanında da kadınların gelirlerini kendilerinin temin etmeleri gerekliliğini vurgulamış ve bunun yanında Bedia ile yetenek yoluyla da para kazanılabileceğini örnekleyerek dönem kadınına göstermiştir.

"Yazara 'ilk kadın romancı' sıfatını getiren *Muhadarat* romanının ana kahramanı Fazıla, baba evinde yaşadığı zorluklar sonrasında yaptığı evliliği bir sığınak ve hayatının yeni bir dönemi olarak görür."⁸ *Muhadarat*'ta Fazıla aile evinde mutlu olmayan, evliliği kaçış yolu olarak gören ve hayalleri gerçeklerle uyuşmayan bir kadındır. Evliliğini sonlandırması sonrasında kendi imkânları doğrultusunda bir evde cariye olarak çalışarak geçimini temin eden bir kadındır. Fatma Aliye Hanım bu eserde, Fazıla ile 'kadınlar çalışmalı' fikrini ileri sürer.

Fatma Aliye Hanım, her biri farklı kadınlık olgusunu temsil eden kadınlarıyla dönem kadınına rol modeller sunmayı hedeflemiştir. Kimileriyle kadına, sosyal hayatta da var olması ve kendini gerçekleştirme gerektiğini gösterirken, kimileriyle de mutsuz evlilikleri sürdürme zorunluluğunda olmadıklarını anlatmak ister.

Fatma Aliye Hanım eğitime oldukça önem veren bir devlet adamı olan Cevdet Paşa'nın çocuğu olarak kız kardeşi Emine Semiye Hanım'la birlikte evde özel hocalardan dersler alarak yetişmiştir. Türk edebiyatında önemli olan bu iki kadın yazara bir devlet adamı olan babalarının desteği ve eğitimlerine katkısı oldukça fazladır. Fatma Aliye'nin hayatında yalnızca Cevdet Paşa değil, ikinci baba olarak gördüğu ve kendisinden fikrî anlamda beslendiği Ahmet Mithat Efendi de fikirlerini şekillendirmede önemlidir. Mithat Efendi, Fatma Aliye Hanım'ın dönem insanına tanıtılması bakımından da önemli bir isimdir. İlk kadın biyografisi niteliği taşıyan *Bir Muharrir-i Osmaniye'nin Neş'eti*'nde Fatma Aliye'yi tanınır hale getirir.

Fatma Aliye Hanım'ın kendi hayat hikâyesinde olduğu gibi eserlerinde de kızların eğitime önem veren ve kızlarını hayata hazırlamakta bir yol gösterici olarak önemli rol oynayan baba tiplerini vardır. *Meram*, *Refet*, *Udi*, *Levayih-i Hayat*, *Enîn* gibi romanlarında Sabahat, Eleni, Refet ve Bedia gibi babasının desteğini hissedene ya da babası hayatta olmasa bile mutsuz süren evliliğini devam ettirme zorunluluğu hissetmeyen, eğitilmiş, kendi ayaklarının üzerinde duran kadınlar veya *Hayal ve Hakikat*, *Levayih-i Hayat*, *Enîn* gibi romanlarında Fehame, İtimat, Vedat gibi eğitilmiş ancak babaları olmadığı için yol göstereni olmayan, kendini evliliğe zorunlu görene ve çocuklarının geleceği için kocasına muhtaç olduğunu düşünen kadınlar vardır. Fatma Aliye Hanım romanlarında kurguladığı bu kadın kahramanlarla dönem kadınına mutsuz evlilikleri

⁸ ARGUNŞAH, HÜLYA. "MUHADARAT (FATMA ALİYE)". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/muhadarat-fatma-aliye-tees-1626> [Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2024].

sürdürmeye zorunlu olmadıklarını, kadın eğitiminin önemini ve kadınların kendi geçimlerini temin etmeleri gerektiğini anlatır ve eğitilmiş kadın olarak iş hayatında da var olmaları mesajını verir.

Levayih-i Hayat

Eserlerinde evlilik meselesine önemli bir yer veren Fatma Aliye Hanım, *Levayih-i Hayat* adlı romanında evliliğe ilişkin düşüncelerini, evlilik kurumunu ve kadınların evlilik içerisindeki yerini farklı örneklerle anlatır. Eserin kadınlardan oluşan bir şahıs kadrosu vardır. Mektupla anlatım tekniğinin kullanıldığı bu romanda Mehabe, Fehame, Sabahat, İtimat ve Nebahat adlı kadınların birbirlerine yazdıkları toplam on bir mektup bulunur.

Romandaki mektuplardan birincisi Mehabe'den Fehame'ye yazılmıştır. Bu mektupta Mehabe ve Fehame'nin tanıştıkları ve hatta birlikte dersler aldıkları, ancak Fehame'nin evliliği dolayısıyla eskisi gibi bir arada olamadıkları anlaşılır. Bu iki yakın arkadaşın evlilikleri farklıdır. Mehabe'nin mutlu bir evliliği varken Fehame mutsuz bir evliliği sürdürmektedir. Mehabe mektubunda Fehame'nin mutsuzluğuna üzüntüsünü dile getirir ve kendi mutluluğunun Fehame'nin mutluluğuyla tamamlanacağını söyler. Mehabe, bu mektupta kardeşi Rezin'in evliliğinden söz eder. Rezin'in evlendiği kızın mükemmel piyanosu ve Fransızcasıyla iyi bir eğitim görmüş olduğunu düşünerek hata yapmıştır. Rezin, görünüşte tahsili olan bu genç kızla uyuşmamış, büyük bir sıkıntının içerisinde düşmüş ve mutsuz olmuştur. Fatma Aliye, bununla evlilikte zihinsel uyum kadar ruhsal uyumun önemini altını çizer (Demir 2012a: 17).

İkinci mektup Fehame'den Mehabe'ye yazılmış bir cevap mektubudur. Mektupta Fehame'nin ve Mehabe'nin evliliklerinin farklılıklarından bahsedilir. Mehabe'nin evliliği bir 'mutluluk sözleşmesi', Fehame'nin evliliği ise bir 'geçim sözleşmesi'dir. Mehabe'nin dayısının koca adayını seçerken onu mutlu edecek bir adam olduğu için kabul ettiği, ancak Fehame'nin kocasının büyükannesi tarafından besleyip geçindirecek bir adam olduğu için tercih edildiği öğrenilir. Bu sebeple Fehame, evini geçindirmesinin yeterli görüldüğü evlilikte kocasından muhabbet ve sadakat bekleyemeyeceğini söyler. Bütün bunlara bağlı olarak kocasını eve bir erkek, çocuklarına bir baba olarak görür. Fehame'yi bu evliliği devam ettirmeye zorunlu kılan bir gelirinin olmamasıdır.

Üçüncü mektup, Mehabe'den Fehame'ye yazılmıştır. Mehabe, arkadaşının kocası ve kocasının ailesi tarafından takdir göremeyişine bir anlam veremez. Her kadının kocasından sevgi beklemeye hakkı olduğunu söyleyen Mehabe, zekâ ve ahlaki faziletler bakımından bu kadar değerli bir kadını anlayamamak, onu sevmemek mümkün değildir. Yazar sıklıkla kullandığı

'kıymetini takdir edememe' ifadesiyle birbirlerine birçok yönden denk olmayan kişilerin evliliklerini kasteder (Fatma Aliye 2012: 19).

Fehame'den Mehabe'ye yazılan dördüncü mektup yine aynı meseleler üzerinden yazılmıştır. Ancak bu mektupta anne ve babasını küçük yaşta kaybeden Fehame'ye büyükannesinin iyi davranmadığı ve baskı altında yaşadığı ve evliliğe zorlandığı anlaşılır. Fehame, evleneceği adamın kendine eş ve yoldaş olan, seven, düşünen bir adam şeklinde hayal etmiştir. Ancak gerçeklerle hayaller örtüşmez. Fehame, konuyu daha sonra aşk kavramına getirir. O, evlilikteki uyumun âşık olmaktan çok daha fazla şeylere muhtaç olduğunu düşünmektedir. Âşık olunarak yapılan evliliklerde de uyumsuzlukların ortaya çıkabileceğini, eşler arasında aranması gerekenin ruhsal ve zihinsel birliktelik olduğunu belirtir (Fatma Aliye 2012a: 21).

Beşinci mektup Mehabe'den Fehame'ye yazılmıştır. Mehabe'nin aşk konusunda düşüncesi Fehame'den farklıdır. O, Fehame gibi aşkı bir hastalık olarak görmez. Sevmenin ve sevilmenin ihtiyaç olduğunu düşünür. Altıncı mektup Mehabe ve Fehame arasındaki son mektuptur. Bu mektupta Fehame, sevmek için sevilecek adamın sevgiye layık olması gerektiğini dile getirir. Fehame önceleri sevmeden ve sevilmeden olmaz diye düşünürken artık bir kadının sevmeden de kocasıyla birlikte olabileceğini düşünür. Hatta maddi güç erkekte olduğu için kadın beslenen erkek ise besleyendir. Bu yüzden kadının ses çıkarmaya hakkı yoktur.

Yedinci mektup Sabahat'ten Fehame'ye yazılmıştır. Sabahat'in de Fehame gibi mutsuz bir evliliği vardır. Ancak Sabahat, boyun eğmez, sevmediği ve sevilmediği bir adamla evliliğinin sürmesini istemez, fedakârlığın seven adama yapılması gerektiğini düşünür. Fehame'nin Sabahat'e yazdığı cevap, bir kadını bu türden bir evliliğe mecbur bırakacak ana sebebi açıklar niteliktedir. Sabahat'in, kocasından ayrıldıktan sonra kendisinin ve çocuklarının hayatını sürdürmesini sağlayacak maddi imkânları vardır. Bu, onun kendi hayatına yön verebilmesinde en büyük etkidir. Maddi bağımsızlığına sahip olamayan Fehame ise, öncelikle çocukları için fedakârlık yapmaya mecburdur. Mektupta bahsi geçen bir diğer husus ise Sabahat'e bir erkekten gelen aşk mektuplarıdır. Fehame, arkadaşına, aşk ve mutluluk vaat eden bu sözlere kanmamasını, evliliğini bu yüzden bitirmemesini tavsiye eder (Fatma Aliye 2012a: 23).

Bir diğer mektup Sabahat'ten Fehame'ye yazılmıştır. Sabahat, bu mektubunda başından geçen bir olayı anlatır. Macide, görümcesi ve kardeşiyle birlikte adaya giden Sabahat burada aldatıldığını öğrenir. Bu duruma şahit olan genç kızlar da evlilikten çekinmeye başlarlar. Bu genç kızlardan biri maddi yeterliliği olmadığı için kendini evlenmeye mecbur hissederken diğeri maddi güce sahip olduğu için anlaşacağı kişiyle karşılaşınca kadar beklemeyi tercih etmektedir.

Romadaki bir başka mektup ise Nebahat'ten İtimat'a yazılmıştır. Henüz bekâr olan bu genç kız, evlilik konusundaki endişelerini dile getirir. Yaşadıkları olay sonrasında evliliğe bakış açısı değişmiştir ve evliliğe karşı isteği giderek azalmıştır. Ancak anne olmayı istemektedir.

İtimat'ın Nebahat'e yazdığı eserin son mektubu, aynı endişelerin İtimat tarafından da paylaşıldığını gösterir. İtimat, Nebahat'in söylediklerine katılmaktadır. Ama özgür iradesiyle karar verme noktasında kendisini şanslı bulmaz. Çünkü İtimat, istemediği takdirde evlenmeyi reddedebilecek maddi imkânlardan yoksundur. Üstelik evlenmediği takdirde ailesinin zorlayacağından, kendisini bir yük olarak kabul edeceklerinden emindir. Tüm bu gerçekler karşısında umutsuzluğa düşer (Fatma Aliye 2012a: 24).

İlk yazarlar, henüz dış dünyada var olamayan kadınlar olarak yazmaları söz konusu olduğundan çekingen davranmışlardır. Hikâye ve romanlarında mektupla anlatım tekniğini kullanarak yazılanları aslında kendilerinin yazmadığını, bir başkasının düşüncelerini aktarmada aracı olduklarını düşündürmeyi amaçlamışlardır. Mektupla anlatım tekniği kadın yazarlar tarafından yalnızca bu sebeple kullanılmamıştır. Fatma Aliye Hanım'ın *Levayih-i Hayat*'ta mektupla anlatım tekniğini kullanmasının iki sebebi vardır. Birincisi gerçekçiliktir. Fatma Aliye Hanım mektupla anlatım tekniğini kullanarak aslında bunları kendisinin yazmayıp aktardığını, romandaki kadın karakterin kendi hayat hikâyesini yazdığını söylemeye çalışarak eserinin gerçeklik iddiasını güçlendirmiştir. İkincisi, kadınların yazmalarıyla ilişkilidir. Romanda kullanılan bu teknik kadınların özel hayatlarında alışkın oldukları bir tekniktir. Kadın hayatı ve yaşantısının kadınların kalemile anlatıldığı bu eser, okuyuculara herhangi bir aracı olmadan kadın hayatını görme imkânı sağlar (Argunşah 2016: 86).

Levayih-i Hayat'ta, benzer bir sosyal çevrede yaşayan kadın ve genç kızlar için evlilik hayatının taşıdığı önem anlatılmaktadır. Çünkü çevrelerindeki hayat onlara bir hedef olarak evliliği işaret etmektedir. Kadınlar aldıkları eğitim ve yetiştirilme biçimleriyle uzun yıllar boyunca bu hayata hazırlanırlar. Yazarın konuya sıklıkla değinmesinin altında yatan en önemli neden de budur (Fatma Aliye 2012a: 24).

Levayih-i Hayat'ta kadınların hayat hikâyelerinin karşılaştırılması ve yazarın nasıl bir evlilik modelinin yanında olduğu ile ilgili bir önerme vardır. Fatma Aliye Hanım'a göre kadınların aileleri tarafından evliliğe zorlanmamaları ve bir gelirlerinin olması, uygun eş seçimini getirecektir. Aynı şekilde kadınların evliliğe zorunlu olmaları ve bir gelirlerinin olmaması bir taraftan onları doğru evlilik yapamamalarına, diğer taraftan evliliklerini sonlandıramamalarına neden olur.

Enîn

1910 yılında basılan *Enîn*, tamamlanmamış yarım kalmış bir romandır. Fatma Aliye Hanım *Levayih-i Hayat*'ta anlattığı ancak kafasında bitiremediği hikâyeyi yeniden ele almayı istemiş olmalıdır. Fakat 20. yüzyılın başındaki hızlı değişimlere ayak uyduramadığını dolayısıyla da artık eskidiğini ya da gündemi bambaşka konuların oluşturduğunu düşünerek romanı yarım bırakmış olmalıdır. "Yerini, belki de istemeyerek, Halide Edip gibi hayatın daha içinde, değişime daha yakın ve elbette daha aktif yeni kadınlara bırakır." (Argunşah 2012: 9)

Romanda evlilik kurumunun kadın ve erkek cephesinden algılanışı yanında, kadınla ilgili başka konulara da işaret edilir. Bu konular kimi zaman toplumdaki genel kabullerin sergilenmesi kimi zaman da bu kabullerin eleştirisi niteliğindedir (Fatma Aliye 2012b: 14). Romanda olaylar Sabahat'in etrafında gerçekleşmektedir. Ailesini erken yaşta kaybetmiş zengin bir genç kızdır. Ailesinin vefatı üzerine dayısı Ekrem Efendi ve ailesi Sabahat'in yalısına yerleşmişlerdir. Sabahat yalıda kalabalık bir aileyle, Suat ve onun üvey kardeşi Nihat ile beraber yaşamaktadır. Ancak Suat ve Nihat eğitimleri için Fransa'ya gittikleri için gençlik yıllarında nadir görüşmüşlerdir. Suat'ın, Sabahat'i beğendiğini ve evlenmek istediğini söylemesi üzerine bu iki genç nişanlanırlar ve iki ay boyunca birbirlerini tanımaya çalışırlar. Romanda birbirini görerek, tanıyarak evlenmeden bahsedilmekle birlikte genç çift bir kişinin gözetimi altında görüşürler (Fatma Aliye 2012b: 15). Buradan yola çıkarak ahlakçı bir yazar olan Fatma Aliye Hanım'ın tam olarak gelenekten kopmadığı ama aynı zamanda modernleşmeyi de vurguladığı söylenebilir.

Enîn'de olay örgüsünü oluşturan birden fazla çatışma vardır. Sabahat – Suat – Nebahat çatışmasının dışındaki diğer çatışmalar destekleyici çatışmalardır. Ana çatışma, romanın ana kahramanı olan Sabahat, Suat ve Nebahat arasındadır ki Nebahat, Sabahat'ın üvey kız kardeşidir ve paraya düşkün, zengin biriyle evlenme hayali vardır. Önceleri Suat ile evlenme arzusundayken ablası Sabahat ve Suat'ın nişanlanması üzerine ümidini yitirir. Ancak Suat'ın kardeşi Nihat ile evlenmeleri söz konusu olduğunda Nihat'ın kendisini istememesi, hırslanmasına sebep olur. Nebahat, kendisini istemeyen bu kardeşlerden intikam almanın peşindedir. Bir yandan intikam tutkusu diğer yandan zengin bir koca ile evlenme isteği ile Suat'ın aklını karıştırmayı ve onunla evlenmeyi başarır.

Enin tamamlanamamış bir roman olduğu için yazılan bölümden yalnızca Sabahat ve Suat arasındaki ilişki öğrenilir, Nebahat ve Suat'ın evliliklerinin nasıl devam ettiği öğrenilemez, fakat evliliklerinin seyri ile ilgili bazı öngörüler fark edilir. Bir diğer çatışma Sabahat – Suat – Nihat üçlüsü arasındadır. Suat'ın Sabahat'i Nebahat ile aldattığı öğrenildiği sırada Nihat'ın Sabahat'e karşı kalbi duygular beslediği anlaşılır. Nihat, Sabahat'e olan aşkı sebebiyle bir

başkasıyla evlenmek istememiştir. Hatta Amerika'ya gitmeden önce Sabahat'ten başka birisiyle evlenmemesi sözünü almıştır. Sabahat'in Suat ile evliliğinin gerçekleşmemesi üzerine onunla evlenme ihtimalinin artmasına sevinmiştir. Ancak o hissettiklerini başkalarıyla paylaşmamakta ve duygularını açığa vurmamaktadır. Roman tamamlanamamış bir roman olduğu için Nihat'ın Amerika'dan dönüp dönmediği, Sabahat'le evlenip evlenmedikleri bilinemez.

Romanda bir diğer çatışma Rıfat – Fehame – Piraye çatışmasıdır. Rıfat yandaki yalıya taşınan Fehame'yi görmüş ve âşık olmuştur. Bu ilk görüşte aşktır. Ancak bu aşktan Fehame'nin haberi yoktur. Diğer yandan Piraye, Rıfatların evinde yetiştirilen bir cariye ve Rıfat'a âşıktır. Rıfat, annesinin ve babasının Piraye ile evlenmesini istemeleri üzerine, Fehame'ye olan aşkını itiraf etmek zorunda kalır. Fakat Fehame'nin nişanlı olduğunu öğrenerek hayal kırıklığına uğramış ve vereme yakalanmıştır. Yaşadıklarını unutmak için bir seyahate gitmiş, döndüğünde Fehame'nin artık evlendiğini öğrenmiş, ona dair umutları tamamen tükenmiştir. Ailesinin ısrarı üzerine Fehame gibi bir kadın bulurlarsa evlenmeyi kabul edeceğini söylemiştir. Ancak romanda Rıfat'ın sonuyla ilgili bir açıklık da yoktur.

Piraye ve Rıfat arasında bir karşılıksız aşk vardır. Piraye de Rıfat'ın kendisine karşılık vermemesi üzerine verem olmuş Rıfat'ın kollarında ona olan aşkını ilan ederken ölmüştür. Piraye ve Rıfat'ın ilişkisi, romanda tamamlanmış ve sonu görülebilen tek ilişkidir.

Levayih-i Hayat'tan Enîn'e Devamlılıklar Farklılıklar

Fatma Aliye Hanım'ın *Enîn* ve *Levayih-i Hayat* romanları arasında kurgulanış, kahramanların devamlılığı ve evliliğe bakış açısından bir takım benzerlik söz konusudur. *Levayih-i Hayat*, *Enîn*'in bir tür hikâyesi gibidir. *Levayih-i Hayat*'ta anlattıklarından tatmin olmayan Fatma Aliye Hanım, daha geniş bir roman olarak *Enîn*'i yazmayı planlamış olmalıdır. Yazar *Levayih-i Hayat* ve *Enîn*'de evlilik kurumunda kadının konumunu ele alır. Kadınlar için evliliğin bir zorunluluk olmamasını ister ve kadınların kendi ayakları üzerinde durması gerektiğini düşünür. Yani Fatma Aliye Hanım, kadın bedeninin metalaştırılmasının karşısındadır. Bu sebeple romanlarında kadınların eğitim almalarını ve hayata birer diplomalı çalışan olarak katılmalarını tavsiye eder. *Levayih-i Hayat* ve *Enîn*'de Sabahat, Fehame, İtimat gibi kadınların küçük yaşlardan itibaren eğitim aldıkları görülür. Ayrıca bu romanlarda erkekler de kadınların eğitimine önem verirler. *Enîn*'de küçük yaşta annesini ve babasını kaybettiği için dayısının yanında büyüyen Sabahat'in ifadesine göre dayısı elinden servetini almak için uğraşmamış, bilakis özel hocalar tutarak kendi ayaklarının üzerinde duran kadın olmasını isteyerek eğitimine önem vermiştir. “Romanda olumlu bir karakter olarak yer alan Fehame de benzer bir eğitim sürecinden geçmiş, ağabeyleri

için tutulan hocalardan dersler görmüş ve onların derslere ilgisizliklerinin tersine kapsamlı bir birikim edinmiş ve Fransızcaya hâkim hale gelmiştir.” (Demir 2012b: 24)

Fatma Aliye Hanım, eğitimin, kadınlara sadece diploma sunmadığını, aynı zamanda evlilik kararlarını ve evlenecekleri kişinin kendilerine uygunluğu konusunu doğru muhakeme etme yeteneğini kazandırdığını düşünür. Bu sebeple onun romanlarında evlilik konusunda aklıyla hareket eden kadınlara rastlanır. *Enîn* romanında Sabahat, evlenmeden önce iki ay boyunca nişanlısı Suat’ı tanımak ve kendine uygun olup olmadığını anlamak ister.

Fatma Aliye Hanım’a göre kadınlar için evlilik, hayatı baba evinden sonra koca evinde güvenli bir alanda geçirme yolu veya bir sığınak olmamalıdır. Buna karşılık kadın ve erkeğin hayatı paylaşım, hatta bilgi aktarım alanı olmalıdır. Yazar bütün romanlarında okuyucusunu böyle bir evlilik ilişkisine özendirir.

Levayih-i Hayat’taki beş kadından üçü evli, ikisi bekârdır. Sabahat mutsuz ve aldatılan bir kadındır. Geçimini sürdürecekt bir varlık sahibi olduğu için de evliliği devam ettirmek zorunluluğunu hissetmez. Fehame ise Sabahat gibi varlıklı olmadığından mutsuz evliliğine katlanmak zorundadır. Henüz evlenmemiş olan Nebahat ve İtimat ise kendi evliliklerine onların evlilikleri üzerinden karar verirler. Nebahat evlenmek zorunda olmadığını ve kendini anlayan kişiyle karşılaşana kadar evlenmeyeceğini söylerken, İtimat evlenmediği takdirde ailesine yük olacağını ve bunun kendisine hatırlatılacağını düşünür. Buna göre İtimat için evlilik, bir hayat garantisidir.

Her iki romanda da ailesine sığınamayan Fehame’nin *Levayih-i Hayat*’ta evliliğini sonlandıramadığı, *Enîn*’de ise kendisine bakan büyükannesinden şiddet gördüğü ve abileri tarafından benimsenmediği anlaşılır. Bu yalnız bırakılmışlık *Levayih-i Hayat*’ta kadının boşanamamasını getirirken, *Enîn*’de ise evlenme zorunluluğunu getirmiştir. Buna göre kadın hayatı sürdürebilmek için mutlaka bir erkeğe bağımlı konumdadır. Fehame, aile ilişkileri ve evlilik konularında Sabahat kadar şanslı değildir. Zengin bir ailenin kızı olmasına rağmen ailesinin düzensiz yaşantısı, anne ve ağabeylerinin baskıcı tutumu onu hürriyetinden uzaklaştırır. Hiçbir konuda kendi kararını verebilecek durumda değildir. Bunların en başında da evlilik gelir. Fehame, Rıfat’ın kendisine olan aşkıdan habersiz, ailesinin zorlaması ile evlenir. Üstelik evleneceğini nikâhtan bir gece önce öğrenmiş, fiziksel ve psikolojik baskılarla nikâha razı edilmiştir. Evlendiği adamı ancak nikâh sonrasında görebilir. Daha önce yine ailesinin isteğiyle nişanlanan Fehame, damat adayının abisinin metresiyle olan ilişkisi ortaya çıkınca ayrılmıştır. Fehame romanda, tüm bu garipliklerin ortasında kendi hayatını planlayamayan kadınların bir temsilcisi olarak yer alır (Fatma Aliye 2012b: 23).

Romanlarda eğitimli ancak onlara geçimlerini sağlayabilecek bir iş sahibi ya da gelir sahibi olmayan genç kızların evlilikleri de hayal ettikleri gibi olmaz. Onlar kocalarıyla tartışacaklarını, fikir üreteceklerini ve öğreneceklerini düşünürler. Kocalarının aldattığı kadınlar mutsuz oldukları halde çocukları için katlanmak zorunda kalırlar. Bu kadınlardan biri de Fehame'dir. Maddi gücü elinde olmayan Fehame, mutsuz evliliğini çocuklarının geleceği için devam ettirmek zorundadır. Fehame karakteri ve eğitimli oluşuyla Sabahat'e benzer, ancak hayat çizgisi onun kadar mutlu ilerlemez. Yazar, Fehame'yi mutsuz ve istek dışı yapılan evliliklerin kurbanı bir karakter olarak kurgular (Fatma Aliye 2012b: 20).

Nebahat, *Levayih-i Hayat* romanında eğitime önem veren bir kadındır. Evliliğe ve eğitime bakış açısı ablası Sabahat ile aynıdır. Ancak *Enîn*'de Nebahat eğitimi küçümseyen, güzelliğe ve zenginliğe daha fazla önem veren bir kadın olacak şekilde kurgulanır.

Romanlardaki karakterlerin isimlerinin aynılığı *Levayih-i Hayat*'ın *Enîn*'i hazırlayan bir deneme olabileceği iddiasını güçlendirir. Fehame, Sabahat ve İtimat karakterleri bakımından romanlarda birbirinin benzeri kadınlar olarak anlatılırken, Nebahat iki romanda farklı karakterlerde çizilir.

Levayih-i Hayat ve *Enîn*'de Fehame, maddi gücü elinde olmayan kadın karakterdir. Her iki romanda da onun evliliğe zorunlu olduğu ve mutsuz bir evlilik sürdürdüğü görülür. Sabahat ise mutsuz bir evlilik sürdüren ama maddi güce sahip bir kadındır. Bu sebeple çocukları için evliliğe zorunlu olan Fehame, boşanmayı düşünemezken Sabahat, evliliğe devam etmek zorunda değildir.

Sabahat, kendi ayakları üzerinde duran, maddi gücü olan, yetim ve öksüz ama eğitimli bir kadındır. *Enîn*'de evlenmeden önce iki ay boyunca Suat'ı tanımak ve kendine uygun bir eş olup olmadığını görmek ister. Nihayetinde Suat'la evlenmeye karar verir. Ancak Suat'ın onu Nebahat ile aldatması üzerine bu evlilikten vaz geçer. Aynı durum *Levayih-i Hayat*'ta görülür. Sabahat, kocasının kendisini aldatması üzerine boşanmayı ister. Onun romanda idealize edilen kadın olarak sergilediği bu tavırlar, eserin mesajını üstlenir. Kadın her ne sebeple olursa olsun onurunu ayaklar altına almamalı, sadakatin olmadığı bir evliliği yürütmemelidir. Kocaya duyulan aşk ya da maddi bağılıklar aldatmayı mazur gösterecek nedenler değildir. Nitekim Sabahat, Suat'a duyduğu sevgiye rağmen bu ayrılık kararını almaktan çekinmez (Fatma Aliye 2012b: 22).

Enîn'deki Nebahat ve *Levayih-i Hayat*'taki Nebahat birbirlerine tezat şekilde oluşturulmuştur. *Levayih-i Hayat*'ta ablası Sabahat'ın aldatılmasına şahit olan Nebahat, henüz evli olmayan

eğitilmiş bir genç kızdır. Ablasının aldatılması üzerine evlilik konusunda endişeleri ve kararsızlıkları oluşur. Evlenmeyi istemez ama anne olmayı ister. *Enîn*'deki Nebahat ise ablasını kıskanır, varlıklı biriyle evlenme hayali taşır, dayısının destekleriyle eğitim görür, ama öğrendiklerini hayata geçiremez. Hatta ablasıyla evlenme eşiğinde olan ve kadınların ilgisinden hoşlanan Suat'ın aklını çeler. Bu romanda aldatan tarafta Nebahat yer alır. Bu nedenle *Levayih-i Hayat*'teki Nebahat iyi bir karakterken *Enîn*'de kötü bir karakter olarak anlatılmıştır.

Romanlarda kadınların evlilik karşısındaki ve içindeki konumuyla ilgili olarak vurgulanan konulardan bir diğeri yaş meselesidir. *Enîn* romanının hemen ilk sayfalarında Sabahat'in evliliği üzerinden bu konuya değinilir. Dayısı, Sabahat'in yirmi yaşından önce evlenmesini tasvip etmediğini bildirmiş, Sabahat de bu fikri uygun bulmuştur (Demir 2012b: 25).

Sonuç:

Fatma Aliye Hanım'ın *Levayih-i Hayat* ve *Enîn* adlı romanları arasında dikkat çekici benzerlikler vardır. Kaynaklar iki roman arasındaki bu ilişkiden söz etmezler. *Levayih-i Hayat* ve *Enîn* romanlarındaki benzerlikler ve devamlılıklar *Levayih-i Hayat*'ın *Enîn*'i hazırlayan bir deneme, belki de bir ilk hikâyeye olabileceğini düşündürmektedir.

Yazar daha önce yazdığı *Levayih-i Hayat*'ta anlattığı kadın ve evlilik hikâyelerini son romanı *Enîn*'de yeniden ele alarak genişletmeyi istemiş olmalıdır. Daha geniş ve hacimli bir roman olarak tasarlanan *Enîn*'de bazı olaylar *Levayih-i Hayat*'ta anlatılanların devamı veya öncesi durumunda görünürler. Örneğin ana karakterlerden Sabahat, her iki romanda da varlıklı bir kadın olarak anlatılır. Ancak *Levayih-i Hayat*'ta evli ama boşanmayı isteyen bir kadinken *Enîn*'de yeni nişanlanmıştır. Nişanlısı tarafından aldatılınca da duyguları yerine aklıyla hareket etmeye devam eder. Sabahat'in tavrı, her iki romanda da akıldan yana olur.

Aynı şekilde *Enîn*, tamamlanmamış bir roman olduğu için Rıfat'ın romanın sonunda âşık olduğu Fehameyle evlenip evlenmediği açığa kavuşmaz. Ancak *Levayih-i Hayat*'ta Rıfat Fehame'yle evlenemez. Fehame, *Levayih-i Hayat*'ta, mutsuz evliliğini sürdürme zorundaki kadın olarak tasarlanmıştır. Evlendirilirken sevgi ve sadakat düşünülmemiş, evleneceği erkeğin kendisine ve evine bakması yeterli bulunmuştur. Bu sebeple Fehame kocasından sevgi bekleme hakkını kendinde bulmaz.

Fatma Aliye'ye göre evlilik kadınlar için bir 'gönüllü kölelik' hâli olmamalı kadınlar sadece yaşayabilmek için evlenmemelidirler. Evlilik karşılıklı anlayışa dayalı ve çiftlerin birbirini zihni ve ruhi anlamda beslediği bir ilişki olmalıdır. Bu da kadınların hayatlarını sürdürebilecekleri bir varlıklarının ya da gelir getirecek bir işlerinin olmasıyla mümkün olabilir. Bu yüzden yazar

Enîn'de Sabahat'i, varlıklı, kendi ayaklarının üzerinde durabilen bir kadın olarak tasarlar. Akli başındadır, olayları düşünüp tartar ve öyle karar verir. Suat'la nişanlıdır ama duygularını kontrol eder, onun doğru kişi olup olmadığını anlamak için aklını kullanır.

Fatma Aliye Hanım'ın romanlarında evlilikte kadının konumu önemli ve daimi konudur. Bu durum yazarın son romanında da değişmez. Bu çalışmada da onun romanlarından *Levayih-i Hayat* ve *Enîn* üzerinde durulmuş, bu iki roman arasındaki benzerlikler ve ayrılıklar ortaya konulmak üzere karşılaştırmalı bir okuma denemesi yapılmıştır. Buna göre *Levayih-i Hayat*'ın *Enîn*'i hazırlayan bir deneme olabileceği ve yazarın kafasında bitiremediği *Levayih-i Hayat*'a ait hikâyeyi *Enîn*'de tamamlamayı ya da genişletmeyi istediği sonucuna varılmıştır. Ancak değişen sosyal koşullar Fatma Aliye'nin *Enîn*'i başka bir söyleyişle kafasındaki konuyu tamamlamasına izin vermemiş, *Enîn* Türk edebiyatı tarihine yarım kalmış bir roman olarak geçmiştir.

Kaynakça

- Argunşah, Hülya (2012). "Sunuş", Fatma Aliye Hanım, *Enîn*, hzl. Ayşe Demir, İstanbul: Kesit Yay., s. 11.
- Argunşah, Hülya (2016). "Fatma Aliye Hanım ve Hayal ve Hakikat Üzerine", *Kadın ve Edebiyat Babasının Kızı Olmak*, İstanbul: Kesit Yay., s. 227-243.
- Argunşah, Hülya (2022). "Kadınların Sanatçı Olarak Edebiyat Tarihindeki Yersizliklerine Zafer Hanım ve Aşk-ı Vatan Üzerinden Bakmak", Nazım Hikmet Polat'a Armağan, ed. T. Haykır, D. Apaydın, M. Akbaş, İstanbul: TEV Yay., 451-472.
- Argunşah, Hülya. "Meram (Fatma Aliye Hanım)". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/meram-fatma-aliye-hanim-tees-1444>. [Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2024].
- Argunşah, Hülya. "Hayal ve Hakikat (Bir Kadın/Fatma Aliye Hanım – Ahmet Mithat Efendi)". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/hayal-ve-hakikat-bir-kadin-fatma-aliye-hanim-ahmet-mithat-efendi>. [Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2024].
- Argunşah, Hülya. "Refet (Fatma Aliye)". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/refet-fatma-aliye-tees-1267>. [Erişim Tarihi: 16 Mayıs 2024].
- Argunşah, Hülya. "Udî (Fatma Aliye)". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/udi-fatma-aliye-tees-1697>. [Erişim Tarihi: 19 Mayıs 2024].
- Argunşah, Hülya. "Muhadarat (Fatma Aliye)". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/muhadarat-fatma-aliye-tees-1626>. [Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2024].
- Demir, Ayşe (2012a). "Fatma Aliye Hanım ve Levayih-i Hayat Üzerine..." Fatma Aliye Hanım, *Levayih-i Hayat*, hzl. Ayşe Demir, İstanbul: Kesit Yay., s. 17.

Demir, Ayşe (2012b). “Fatma Aliye Hanım ve Enîn Üzerine...” Fatma Aliye Hanım, *Enîn*, hzl. Ayşe Demir, İstanbul: Kesit Yay., s. 24-25.

Fatma Aliye Hanım (2012a). *Levayih-i Hayat*, hzl. Ayşe Demir, İstanbul: Kesit Yay.

Fatma Aliye Hanım (2012b). *Enin*, hzl. Ayşe Demir, İstanbul: Kesit Yay.

Gezer Baylı, Gülnaz (2018). “Osmanlı’da Kadının Uyanışı: Fatma Aliye Hanım”, *Cedrus*, c. 6, s. 597-611.

Karaca, Şahika (2011). “Fatma Aliye Hanım’ın Türk Kadın Haklarının Düşünsel Temellerine Katkıları”, *Karadeniz Araştırmaları*, 31/93-110.

Extended Abstract

Fatma Aliye Hanım is one of the prominent figures of the literature world in the post-Tanzimat period. The author, who lived between 1862 and 1936, is known as the first female novelist of Turkish literature. She entered the world of literature by translating George Ohnet's novel *Volonté*, which she published under the name 'A Woman', under the name *Meram* (1889-1890). This first work, in which the author used the signature 'A Woman', led to a debate about the identity of women as writers/translators from the moment it was published in the period. In this controversy, where the impossibility of an Ottoman woman translating from another language was discussed, it was perceived that men did not want to share the press world, which they considered their own, with women (Argunşah 2012: 11). Fatma Aliye Hanım continued to publish her articles in *Tercüman-ı Hakikat* for a while under the signature 'Mütercime-i Meram'. Fatma Aliye Hanım's first copyrighted work is the "Dream / Vedat" section of the novel named *Hayal ve Hakikat* (1891-1892). *Muhadarat* (1892) is the first work published by the author under his own signature. The same year, the author's treatise *Nisvan-ı İslam* was also published. Fatma Aliye Hanım's next published novels post form *Refet* (1896-97), *Udi* (1898), *Levayih-i Hayat* (1898) and *Enîn* (1910). The author touched upon the problems of the period regarding femininity through the strong female characters she created in these novels and had the opportunity to express her views on this issue (Karaca 2011: 94).

The position of women in marriage is an important and constant issue in the novels of Fatma Aliye Hanım, the pioneer of the intellectual women of the 19th century. This situation does not change in the author's last novel. *Enîn* is the author's last novel and was not completed. However, *Enîn* has some similarities with Fatma Aliye Hanım's previous novel, *Levayih-i Hayat* (1898), in terms of the fiction, the continuity of the heroes and the perspective on marriage. The author deals with the position of women in the institution of marriage in *Levayih-i Hayat* and *Enîn*. Fatma Aliye Hanım, who gives an important place to the issue of marriage in her works, explains her thoughts on marriage, the institution of marriage and the place of women in marriage with different examples in her novel *Levayih-i Hayat*. In the novel *Enîn*, in addition to the perception of the institution of marriage from the perspective of men and women, other issues related to women are also pointed out. These topics are sometimes an exhibition of general acceptances in society and sometimes a criticism of these acceptances (Fatma Aliye 2012b: 14). According to Fatma Aliye Hanım, marriage should not be a shelter or a way for women to spend their lives in a safe area in their husbands' house after living in their fathers' house. On the other hand, the lives of men and women should be an area of sharing and even transferring information with each other. The author encourages her readers to have that kind of marriage in her novels. She wants marriage not to be an obligation for women and thinks that women should stand on their own feet. Women who are cheated on by their husbands, women who stand on their own feet, realize their self

values and earn their own living are the female heroes who form the main theme of the novels and have similarities with each other. Fatma Aliye Hanım aimed to offer role models to women of the period with her fictional women, each representing a different concept of femininity. With some, she shows women that they need to exist in social life and achieve self-actualizing, while with others, she wants to tell them that they do not have to continue unhappy marriages.

In Fatma Aliye Hanım's novels *Levayih-i Hayat* and *Enîn*, it is determined that the names of the heroines are the same, as well as the continuity of their life stories and the events they experience. After writing *Levayih-i Hayat*, the author must have thought that she could not complete something in the work or wanted to rewrite *Levayih-i Hayat* as a great novel. The fact that similarities between two novels in term of the plots and heroes and the events complement each other is noteworthy in the two works in question. For this reason, *Levayih-i Hayat* and *Enîn* seem to be read together. The similarities and continuities in Fatma Aliye Hanım's novels *Levayih-i Hayat* and *Enîn* suggest that *Levayih-i Hayat* may be an essay, perhaps a first chapter, preparing for *Enîn*.

In this paper, Fatma Aliye Hanım's novels *Levayih-i Hayat* and *Enîn* will be focused on. A comparative reading attempt will be made to reveal the similarities and differences between these two novels. An attempt will be made to comment on the fact that *Levayih-i Hayat* could be an essay preparing *Enîn* and that the story of *Levayih-i Hayat*, which the author could not finish in her mind, could not be completed in *Enîn* either.